

ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΝΑΩΝ
(Μετά το ν. 4301/2014)

Κωνσταντίνος Δ. Παναγόπουλος
Αν. Καθηγητής Νομικής Σχολής ΔΠΘ

1. Νομοθετική ρύθμιση και ερμηνεία της

α. Με το ν. 590/1977¹ χαρακτηρίστηκαν ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου η Εκκλησία της Ελλάδος και οι ορθόδοξες μητροπόλεις, ιερές μονές και ενορίες. Μάλιστα, με τον ίδιο νόμο², αν και αναμφίβολα είναι ένα περιουσιακό στοιχείο (ακίνητο με τα παρατήματα - κινητά εντός αυτού) «ο ενοριακός Ναός αποτελεί βασική μονάδα οργάνωσης του εκκλησιαστικού βίου και λογίζεται ως νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου» (πλαγιογραμμίσεις του γράφοντος). Έμμεσα αντιμετωπιζόταν ως υποκείμενο δικαίου ο ναός ήδη από τον α.ν. 1363/1938 που, ορίζοντας τα προσόντα και τα καθήκοντα του διαχειριστή, κάνει λόγο περί «κινητής και ακινήτου περιουσίας των εν Ελλάδι ναών οιαδήποτε δόγματος ή θρησκειώματος».

β. Ως νπδδ έχουν επίσης χαρακτηριστεί οι μουσουλμανικές κοινότητες με το ν. 2345/1920 και οι κοινότητες Ισραηλιτών με το ν. 2456/1920, τον α.ν. 367/1947 και το ν.δ. 301/1967.

γ. Αντίστοιχη νομοθετική πρόβλεψη για τις λοιπές θρησκευτικές κοινότητες στην Ελλάδα απουσίαζε μέχρι την ψήφιση προσφάτως του ν. 4301/2014, που προβλέπει στο άρθρο 2 ότι «ένωση προσώπων της αυτής θρησκευτικής κοινότητας, η οποία επιδιώκει τη συστηματική και οργανωμένη άσκηση της λατρείας της και τη συλλογική εκδήλωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων των μελών της, αποκτά προσωπικότητα, όταν εγγραφεί σε ειδικό δημόσιο βιβλίο (Θρησκευτικών Νομικών Προσώπων) που τηρείται στο πρωτοδικείο της έδρας του. Για να συσταθεί θρησκευτικό νομικό πρόσωπο χρειάζονται τριακόσια τουλάχιστον πρόσωπα, εκ των οποίων ένας τουλάχιστον είναι ο θρησκευτικός λειτουργός, ιεροουργός ή ποιμένας της θρησκευτικής κοινότητας, στον οποίο έχει ανατεθεί η τέλεση των θρησκευτικών τελετών, ο οποίος πρέπει να είναι Έλληνας ή πολίτης

¹Σε συνέχεια των ν. 671/1943 (για την Αρχιεπισκοπή και τις Μητροπόλεις) και του ν. 2200/1940 άρθρο 2 (για τους ιερούς ναούς).

² Βλ. τα άρθρα 1 παρ. 4 και 36 παρ. 1 ν. 590/1977.

κράτους – μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή αλλοδαπός νόμιμα διαμένων στην Ελλάδα».

Σύμφωνα δε με το άρθρο 5 εδ. δ' «Το θρησκευτικό πρόσωπο αποκτά προσωπικότητα από τη στιγμή που θα εγγραφεί στο βιβλίο», αφού ολοκληρώσει τις διατυπώσεις που ορίζονται στο άρθρο 3.

Κατ' εξαίρεση αναγνωρίζονται όμως με το άρθρο 13 αυτού του νόμου ως νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου χωρίς τις διατυπώσεις³ του άρθρου 3, ανεξαρτήτως μάλιστα αριθμού πιστών, ορισμένες χριστιανικές εκκλησίες και συγκεκριμένα η Αγγλικανική, η Αιθιοπική, των Αρμενίων, των Κοπτών, των Ασσυρίων, Η Ευαγγελική και η Καθολική Εκκλησία, όπως επίσης -ως αυτοτελές νπιδ καθεμία- οι «αναπόσπαστα συνδεδεμένες» με αυτήν θρησκευτικές κοινότητες (επισκοπές, ενορίες, μονές) που ρητά απαριθμούνται μία προς μία στο νόμο, ενώ οι λοιπές, μη περιλαμβανόμενες στη λίστα, θρησκευτικές κοινότητες πρέπει να τηρήσουν τις προβλεπόμενες στο άρθρο 3 διατυπώσεις.

δ. Σε σχέση με τον χαρακτηρισμό ως νπδδ των θρησκευτικών κοινοτήτων με τις διατάξεις, προ του ν. 4301/2014, που αναφέρθηκαν ανωτέρω παρατηρήθηκε ότι ένα νομικό πρόσωπο μπορεί να θεωρηθεί ως δημοσίου δικαίου μόνο όταν με τον ιδρυτικό του νόμο έχει αρμοδιότητα να ασκεί δημόσια εξουσία και ότι υπό το πρίσμα αυτό «οι εκκλησιαστικές κοινότητες δεν μπορούν να θεωρηθούν ως νπδδ. Η σχέση δημόσιας εξουσίας και διοικουμένων δεν αντανακλάται στη σχέση εκκλησίας και πιστών. Η πνευματική και πειθαρχική εξουσία της εκκλησίας πηγάζει από τους ιερούς κανόνες και σε καμία περίπτωση δεν προσομοιάζει της κοσμικής εξουσίας⁴». Με τη σκέψη αυτή οι ερμηνευτές υποστήριξαν, ότι ο νομοθέτης με την ανωτέρω ρύθμιση (υπό τα στοιχεία α-β, προ του ν. 4301/14) δεν απέβλεψε τόσο στο νομικό χαρακτήρα αυτών των εκκλησιαστικών κοινοτήτων, όσο στο να εξυπηρετήσει πρακτικές καθημερινές ανάγκες, όπως η διοίκηση και διαχείριση εκκλησιαστικής περιουσίας, η απόκτησης

³ Τάχθηκε εντούτοις με τις παρ. 2 και 6 του άρθρου 13 ετήσια προθεσμία από την θέση σε ισχύ του νόμου, εντός της οποίας οι θρησκευτικές κοινότητες του άρθρου αυτού όφειλαν να επιμεληθούν την εγγραφή τους στο βιβλίο θρησκευτικών νομικών προσώπων, με συνέπεια της τυχόν άπρακτης παρόδου αυτής της προθεσμίας ότι «καμία δημόσια υπηρεσία δεν συναλλάσσεται» με αυτές τις θρησκευτικές κοινότητες. Η κύρωση αυτή είναι *αμφίβολης συνταγματικότητας* στο βαθμό που τυχόν παρεμποδίζει την ακώλυτη ενάσκηση θρησκευτικής λατρείας αναιρώντας έτσι τη θρησκευτική ελευθερία των συγκεκριμένων πιστών.

⁴ *Ι. Κτιστάκης*, Η νομική προσωπικότητα της Καθολικής Εκκλησίας της Ελλάδος, σε ΔΙΚΗ 29 σελ. 553.

δικαιωμάτων, η δημιουργία υποχρεώσεων κλπ⁵. Ουσιαστικά δηλαδή θέλησε να προσδώσει στις οντότητες αυτές ικανότητα δικαίου – διαδίκου και προς δικαιοπραξία, προκειμένου να τους διασφαλίσει έτσι και νομική προστασία έναντι τρίτων, όμοια με αυτή των λοιπών νομικών προσώπων και δη των νπδδ. Τέτοια νομοθετική σκοπιμότητα ανιχνεύει και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁶ στον χαρακτηρισμό τους ως νπδδ, από τον οποίο «μπορεί να συναχθεί μόνον ότι ο νομοθέτης (...) επιθυμούσε να τους δώσει την ίδια νομική προστασία έναντι τρίτων που έχουν και άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου» καθώς οι σκοποί των εκκλησιαστικών κοινοτήτων «κυρίως εκκλησιαστικής και πνευματικής φύσεως, αλλά και πολιτιστικής - κοινωνικής σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν είναι τέτοιοι ώστε να τις κατατάσσουν στους κρατικούς οργανισμούς που έχουν ιδρυθεί για δημόσιους – διοικητικούς σκοπούς». Πρόσφατα δε και η μειοψηφία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σε απόφαση⁷ που παραπέμπει το ζήτημα στην Ολομέλεια λόγω σπουδαιότητας, διατύπωσε τη θέση ότι οι μονές της Εκκλησίας της Ελλάδος, παρά το χαρακτηρισμό τους ως νπδδ, αποτελούν «νομικά πρόσωπα ιδιαίτερης φύσεως».

Η ως άνω θέση της θεωρίας και της νομολογίας έχει τη θέση της, νομίζω, κατά την ερμηνευτική προσέγγιση και του ν. 4301/2014, αποκτά δε ιδιαίτερη αξία γενικώς στο πλαίσιο του εδώ εξεταζόμενου θέματος, όπως εξηγείται αμέσως κατωτέρω.

ε. Με τη σκέψη ότι ανάγκη προστασίας της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης και της άσκησης της λατρείας δεν έχουν μόνο οι πιστοί της επικρατούσας θρησκείας⁸, αλλά και (κυρίως) οι οπαδοί των θρησκευτικών μειονοτήτων, ώστε τυχόν διαφοροποιήσεις ως προς αυτές ή μεταξύ αυτών θα αναιρούσαν την *ratio constitutionis* του άρθρου 13 του ισχύοντος Συντάγματος⁹, είχε υποστηριχθεί ήδη πριν από το ν. 4301/14 ότι

5 Α. Μαρίνος, Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας 1984 σελ. 37. Ομοίως Ι. Κτιστάκης, *supra*.

6 ΕΔΔΑ, υπόθεση Ιερές Μονές της 9-12-1994 (serie A no 301 § 49) ΝοΒ 1994 σελ. 287 επ. σε ελληνική μετάφραση

7 ΣτΕ 502/2011 Νομοκανονικά 2011 σελ. 163.

8 Αντίθετα προς το προϊσχύσαν Σύνταγμα (1952) που διαφοροποιούσε τη θέση της Ορθόδοξης Χριστιανικής θρησκείας από κάθε άλλη, προσδίδοντας στην πρώτη υπεροχή, ο χαρακτηρισμός αυτής ως «επικρατούσας» από το ισχύον Σύνταγμα στο άρθρο 3 θεωρείται ως απλά διαπιστωτικός του γεγονότος ότι την ασπάζεται η πλειονότητα του ελληνικού λαού (Δ. Τσάτσος, Δίκαιο και Πολιτική τ. 15 σελ. 197 § 7. Ι. Κτιστάκης, π. σελ. 553. Γ. Σωτηρέλης, Θρησκεία και εκπαίδευση 1993 σελ. 21, όπου παρατίθενται έξι διατάξεις του Συντάγματος, στο συνδυασμό των οποίων στηρίζει την ως άνω παραδοχή).

9 Μάνεσης – Βαβούσκος, Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας κατά το νέον Σύνταγμα,

«αφού ο Έλληνας νομοθέτης έκρινε ότι λόγοι συναφείς με την απόλαυση των δικαιωμάτων των πιστών της Ορθόδοξης Εκκλησίας (αλλά και της Ισραηλιτικής και της Μουσουλμανικής κοινότητας) επέβαλαν την επέμβασή του για να κατοχυρώσει τη νομική τους προσωπικότητα (άρθρο 25.1 Σ), τότε δεν είναι συνταγματικά επιτρεπτή (άρθρο 13 Σ) η διαφορετική αντιμετώπιση της Καθολικής κοινότητας¹⁰» ή άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων.

Υπό το πρίσμα αυτό η απουσία (προ του ν. 4301/2014) αντίστοιχης ρυθμίσεως για αυτές (τις άλλες κοινότητες), η οποία επισημάνθηκε ανωτέρω, έπρεπε πιστεύω να πληρωθεί με αναλογία, ώστε η ρύθμιση που είχε θεσπιστεί για το όμοιο ζήτημα, η αναγωγή δηλαδή σε νπδδ των ανωτέρω τριών θρησκευτικών κοινοτήτων (Ελληνορθοδόξων, Ισραηλιτών και Μουσουλμάνων) να είχε ισχύσει και στην αρρύθμιστη μέχρι το ν. 4301/14 περίπτωση των λοιπών, εναρμονισμένη όμως -και μετά τη θέσπιση αυτού- προς την ερμηνευτική (από θεωρία και νομολογία) εκτεθείσα κατανόησή της ως *απονέμουσας απλά ικανότητα δικαίου και διαδίκου προς εξασφάλιση ιδίως της απρόσκοπτης επιδιώξεως των σκοπών τους και της προστασίας τους έναντι τρίτων*, όχι ως ιδρύουσας νομικό πρόσωπο, το οποίο βεβαίως μπορεί πλέον μετά το ν. 4301/2014 (δεν επιβάλλεται) να συσταθεί με πρωτοβουλία της τυχόν προς τούτο ενδιαφερόμενης θρησκευτικής κοινότητας, ώστε *αδιάφορο αν συσταθεί ή όχι νομικό πρόσωπο με το ν. 4301/2014, αν πρόκειται για θρησκευτική κοινότητα από αυτές που με τον ίδιο ως άνω νόμο αναγνωρίζονται ως νομικά πρόσωπα δίχως ανάγκη τηρήσεως των διατυπώσεων που απαιτούνται για τις λοιπές ή αν παραμείνει απλή ένωση προσώπων δίχως νομική προσωπικότητα*, θεωρώ ότι η κοινότητα πιστών οποιουδήποτε θρησκευματος ή δόγματος έχει εντούτοις *ipso jure ικανότητα δικαίου¹¹*, ατελή όμως, δηλαδή περιορισμένη στην έκταση που απαιτείται και αρκεί για να επιτελέσει τον συνταγματικά κατοχυρωμένο σκοπό της, που είναι η απρόσκοπτη θρησκευτική λατρεία των πιστών.

στ. Αλλά και για τον ιερό ναό, η χρήση από το νομοθέτη (ανωτέρω 1α) του όρου «λογίζεται» ως νπδδ και όχι «είναι» ή «καθίσταται» κλπ,

NoB 23 σελ. 1032 επ. Δ. Τσάτσος, π. σελ. 198 § 9.

10 *I. Κτιστάκης*, π. σελ. 554.

11 Η απονομή και ικανότητας διαδίκου «ενώπιον αστικού και διοικητικού δικαστηρίου» στις μη κεκτημένες νομική προσωπικότητα θρησκευτικές κοινότητες με το άρθρο 15 ν. 4301/14 συνιστά πλεονασμό, καθώς αυτές -όπως και κάθε άλλη ένωση προσώπων- διαθέτουν ικανότητα διαδίκου ήδη με τις γενικές διατάξεις των άρθρων 62 εδ. β ΚΠολΔ και 23 ΚΔιοικΔ.

αποκαλύπτει την πραγματική βούλησή του να το αντιμετωπίσει ως «οιονεί»¹² νπδδ, απονέμοντάς του δηλαδή όχι όντως προσωπικότητα, αλλά απλώς *ικανότητα δικαίου και δη περιορισμένη*, στην έκταση που αυτή απαιτείται και αρκεί για να επιτελέσει ο ναός το σκοπό και τη λειτουργία του ως κατά το νόμο (ν. 590/1977) «βασική μονάδα οργάνωσης του εκκλησιαστικού βίου».

2. Ικανότητα δικαίου θρησκευτικών κοινοτήτων δίχως νομική προσωπικότητα ή ιερών ναών, στο παράδειγμα της καθολικής εκκλησίας Παναγίας Χανίων

Η ερμηνευτική αναγνώριση αυτοδίκαιης ικανότητας δικαίου των θρησκευτικών κοινοτήτων, δίχως ανάγκη απονομής σε αυτές νομικής προσωπικότητας, ως απόρροια της συνταγματικά κατοχυρωμένης θρησκευτικής ελευθερίας, είχε προταθεί¹³ προ εικοσαετίας και πλέον με αφορμή την υπόθεση της καθολικής κοινότητας Παναγίας Χανίων, που παρατίθεται στη συνέχεια.

α. Παρακείμενη σε παλιό μοναστήρι καπουτσίνων μοναχών η Καθολική εκκλησία της Παναγίας των Χανίων -καθεδρικός ναός της καθολικής επισκοπής της κτισμένος τον 13ο αιώνα- λειτουργεί ως χώρος λατρείας αδιάκοπα από το 1879. Το καλοκαίρι του έτους 1987 ιδιοκτήτες γειτονικού ακινήτου κατεδάφισαν μέρος από το περιτοιχίσμα του περιβόλου της εκκλησίας και άνοιξαν στο δικό τους κτίριο ένα παράθυρο που έβλεπε στο ναό.

β. Αρχές του 1988, η εκκλησία, εκπροσωπούμενη από τον Καθολικό λειτουργό της (αββά), προσέφυγε στο Ειρηνοδικείο των Χανίων ζητώντας να αναγνωριστεί κυρία του περιτοιχίσματος, να υποχρεωθούν οι γείτονες να παύσουν τη διατάραξη και να αποκαταστήσουν τα πράγματα στην προτέρα κατάστασή τους.

Οι εναγόμενοι πρόβαλαν ένσταση απαραδέκτου λόγω έλλειψης νομικής προσωπικότητας των καθολικών εκκλησιών στην Ελλάδα, συνακόλουθα δε και έλλειψης ικανότητας διαδίκου της ενάγουσας, διότι -κατ' αυτούς- δεν τύγγανε εφαρμογής ούτε το β' εδ. του άρθρου 62 ΚΠολΔ, καθώς την αγωγή άσκησε η εκκλησία όχι ως θρησκευτική κοινότητα (ένωση προσώπων), αλλά ως ναός (ομάδα περιουσίας)¹⁴.

12 Για τον όρο βλ. Κ. Παναγόπουλο, Οιονεί νομικά πρόσωπα, σε Δίκαιο νομικών προσώπων 2010 [επιμέλεια Κλ. Ρούσσου] σελ. 631 επ

13 Βλ. Κ. Μπέη, σχόλιο στην ΑΠ 360/1994 σε ΔΙΚΗ 26 σελ. 289 επ.

14 Για το ζήτημα της εφαρμογής ή μη του άρθρου 62 ΚΠολΔ και στις ομάδες περιουσίας,

Η ενάγουσα αντέτεινε ότι αποτελούσε μια εκκλησία – μοναστήρι, που ιδρύθηκε πριν το 1830 και αναγνωρίστηκε με το πρωτόκολλο του Λονδίνου της 3ης Φεβρουαρίου 1830, ανήκοντας στην Καθολική επισκοπή της Σύρου και της Θήρας η οποία απολαμβάνει νομικής αυτοτέλειας.

Το φθινόπωρο 1988 το Ειρηνοδικείο αναγνώρισε την εκκλησία ως κυρία του περιτοιχίσματος, διέταξε τους εναγόμενους να τον ανακατασκευάσουν μέχρι το αρχικό ύψος του και απέρριψε την ένσταση περί απαραδέκτου, δεχόμενο τα επιχειρήματα της αιτούσας εκκλησίας, των οποίων η βασιμότητα διαπίστωσε ότι προέκυπτε από την αρχιερατική σφραγίδα της 20ης Ιουνίου 1974, σημείωσε δε ότι ο αββάς ήταν ο διαχειριστής της περιουσίας της και είχε επομένως το δικαίωμα να την εκπροσωπήσει δικαστικά.

γ. Οι εναγόμενοι άσκησαν έφεση κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του Πρωτοδικείου Χανίων στα τέλη 1988, το οποίο ανέτρεψε την απόφαση του ειρηνοδικείου με το ακόλουθο σκεπτικό:

«Οι διατάξεις της Συνθήκης των Σεβρών της 10ης Αυγούστου 1920, η οποία διατηρήθηκε σε ισχύ με το πρωτόκολλο αριθ. 16 της συνθήκης της Λωζάννης της 24ης Ιουλίου 1923, υποχρεώνουν την Ελλάδα να εξασφαλίζει την θρησκευτική ελευθερία, την ελευθερία της λατρείας και την ισότητα των Ελλήνων ενώπιον του νόμου ανεξάρτητα από το θρήσκευμα, ελευθερίες προστατεύονται άλλωστε από τα άρθρα 4, 5 και 13 του ισχύοντος Συντάγματος, αλλά δεν προβλέπουν ότι τα θρησκευτικά ή λοιπά ιδρύματα που έχουν ιδρυθεί από μία συγκεκριμένη θρησκευτική μειονότητα μπορούν να αποκτήσουν την νομική προσωπικότητα χωρίς να τηρήσουν τους νόμους του Κράτους που σχετίζονται με την απόκτηση της προσωπικότητας αυτής. Εξάλλου, με το τρίτο πρωτόκολλο της 3ης Φεβρουαρίου 1820 των προστατιδών δυνάμεων, που ψηφίστηκε στο Λονδίνο και κυρώθηκε στην Ελλάδα με το μνημόνιο της 10ης Απριλίου 1830 της ελληνικής Γερουσίας ... δεν αναγνωρίστηκε στους επισκόπους της δυτικής Εκκλησίας μια δικαιοδοσία άλλη εκτός από την πνευματική και την διοικητική, δηλαδή αυτήν που αναφέρεται στην εσωτερική τάξη της Εκκλησίας αυτής, και οι διατάξεις του εκκλησιαστικού δικαίου που διέπει την Καθολική Ρωμαϊκή Εκκλησία, οι οποίες αποδίδουν νομική προσωπικότητα στα μοναστήρια και τα άλλα εκκλησιαστικά ιδρύματα που ιδρύθηκαν με πράξη των επισκόπων της Εκκλησίας αυτής, δεν εισήχθησαν. Εν προκειμένω, η εκκλησία και η μονή των μοναχών καπουτσίνων, των οποίων η ημερομηνία ίδρυσης δεν προκύπτει από τη δικογραφία, δεν

βλ. Κ. Παναγόπουλο, Ομάδες περιουσίας στερούμενες νομικής προσωπικότητας, ως διάδικοι ΕφαρμΑστΔ 2013 σελ. 735 επ.

απέκτησαν την από το μόνο γεγονός της ίδρυσής τους από τον αρμόδιο επίσκοπο στην Ελλάδα, χωρίς την τήρηση των διατυπώσεων των ελληνικών νόμων σχετικά με την απόκτηση της προσωπικότητας αυτής. Κατά συνέπεια, πρόκειται για πρόσωπα ανύπαρκτα και η αγωγή τους θα έπρεπε να απορριφθεί για το λόγο αυτό και σύμφωνα με το άρθρο 62 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας. Η μη τήρηση των νόμων του Κράτους σχετικά με την απόκτηση της νομικής προσωπικότητας ομολογείται από τους ίδιους τους ενδιαφερόμενους. Πρέπει να σημειωθεί ότι ακόμη και αν αυτή η εκκλησία έχει ιδρυθεί πριν το 1830, δεν έχει αποκτήσει, σύμφωνα με όσα εκτίθενται πιο πάνω, τη νομική προσωπικότητα, αφού δεν τήρησε τους νόμους του Κράτους».

δ. Τέλη του έτους 1990 η εκκλησία κατέθεσε αίτηση αναίρεσης, επικαλούμενη την παραβίαση του πρωτοκόλλου του Λονδίνου της 3.2.1830 σε συνδυασμό με το μνημόνιο της Ελληνικής Γερουσίας της 10.4.1830, των άρθρων 8 της συνθήκης των Σεβρών του 1920, 13 ΑΚ, 13 και 20 Σ, καθώς και του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ.

Ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου πρότεινε να γίνει δεκτή η αναίρεση με τη σκέψη ότι, σύμφωνα με το άρθρο 13 §2 του Συντάγματος και του άρθρου 8 της συνθήκης των Σεβρών, οι έλληνες υπήκοοι που ανήκουν σε θρησκευτικές μειονότητες απολαμβάνουν της ίδιας νομικής και πραγματικής προστασίας και των ιδίων εγγυήσεων με τους άλλους έλληνες υπηκόους και ειδικότερα διαθέτουν ένα ίσο δικαίωμα να εγκαθιστούν θρησκευτικά ιδρύματα και να ασκούν ελεύθερα τη θρησκεία τους. Επίσης, σύμφωνα με το εκκλησιαστικό δίκαιο της Ρωμαϊκής Καθολικής Εκκλησίας, οι εκκλησίες και οι μονές που έχουν ιδρυθεί με την έγκριση της Αγίας Έδρας διαθέτουν νομική προσωπικότητα χωρίς να είναι απαραίτητο γι' αυτό να τηρηθούν οι διατυπώσεις που προβλέπονται από τους ελληνικούς νόμους. Ένας τέτοιος περιορισμός θα ήταν αντίθετος προς τα άρθρα 13 του Συντάγματος και 8 της συνθήκης των Σεβρών.

ε. Εντούτοις, με την απόφαση 360/1994 ο Άρειος Πάγος απέρριψε την αναίρεση κρίνοντας ότι με τις διατάξεις που επικαλέστηκε η εκκλησία και στήριξαν την εισήγηση του Εισαγγελέα, διασφαλίζεται μεν και στις θρησκευτικές μειονότητες η θρησκευτική ελευθερία, η ελευθερία της λατρείας και η θρησκευτική ισότητα, κατ' επέκταση δε και το δικαίωμα της ιδρύσεως θρησκευτικών σωματείων και ιδρυμάτων, τα οποία όμως «αποκτούν νομική προσωπικότητα όχι αυτοδικαίως, αλλά με την τήρηση των σχετικών με την κτήση νομικής προσωπικότητας νόμων της Πολιτείας», δηλαδή ότι οι διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις των μειονοτήτων «δεν μπορεί να αποτελέσουν νόμιμη αιτία για τη μη συμμόρφωσή τους προς τους νόμους για την κτήση νομικής προσωπικότητας, η οποία είναι προϋπόθεση και για την απόκτηση της ικανότητας να είναι διάδικοι,

σύμφωνα με το εδαφ. α' του άρθρου 62 του ΚΠολΔ, εφόσον δεν προβλήθηκε ότι πρόκειται για κάποια από τις περιπτώσεις που αναφέρονται στο β' εδάφιο του ίδιου άρθρου και Κώδικα. Επομένως και για την εφαρμογή του άρθρου 20 του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια, είναι αναγκαία η συνδρομή των νόμιμων προϋποθέσεων».

στ. Η εκκλησία κατόπιν αυτού κατέφυγε τόσο στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, όσο και στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Στο υπόμνημά της προς το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, η εκκλησία μεταξύ άλλων συνήψε μία σειρά αποφάσεων που έχουν εκδοθεί από τα δικαστήρια της χώρας και που στηρίζουν κατ' αυτήν τον ισχυρισμό της σύμφωνα με τον οποίο ούτε η νομική προσωπικότητα της Καθολικής Εκκλησίας της Ελλάδος ούτε η ικανότητά της να είναι διάδικος είχαν αμφισβητηθεί προηγουμένως ποτέ. Στην δε Επιτροπή με επίκληση των άρθρων 6 §§1, 9 και 14 της ΕΣΔΑ και το άρθρο 1 του πρώτου Πρωτοκόλλου, η εκκλησία παραπονέθηκε για προσβολή του δικαιώματός της στην περιουσία της.

ζ. Η Επιτροπή με το πόρισμα της 15-1-1996¹⁵ δέχθηκε την αίτηση (αριθ. 25528/94) κατά πλειοψηφία αναφορικά με το συνδυασμό των άρθρων 9 και 14 της ΕΣΔΑ, ενώ έκρινε ομόφωνα ότι δεν παραβιάστηκε το άρθρο 9 λαμβανόμενο μεμονωμένα και (κατά πλειοψηφία) ότι κανένα διακεκριμένο ζήτημα δεν τίθεται υπό το πρίσμα του άρθρου 6 τόσο λαμβανομένου μεμονωμένα όσο και σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ.

η. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, εκτιμώντας ότι τα παράπονα της εκκλησίας αφορούν κατά κύριο λόγο τον περιορισμό στην άσκηση του δικαιώματός της για πρόσβαση στη δικαιοσύνη, έκρινε ότι παραβιάστηκε μεταξύ άλλων και το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, με τη σκέψη ότι κάθε εκκλησία, όπως και η Παναγιά Χανίων, από την πράξη της ίδρυσής της σύμφωνα με τους κανόνες της θρησκείας στην οποία είναι αφιερωμένη, «παίρνει εκείνο το χαρακτήρα του διηνεκούς που το δίκαιο αποδίδει κανονικά στα νομικά πρόσωπα. Δεν έχει επομένως ανάγκη να παρουσιάσει έναν τίτλο κτήσης της νομικής προσωπικότητας σύμφωνα με τις διατυπώσεις που προβλέπονταν από το νόμο πριν την εισαγωγή του Αστικού Κώδικα στην Ελλάδα ή μετά από αυτήν και μέσω των οποίων αναγνωρίζεται ως υποκείμενο δικαίου ένα σωματείο, μια αστική εταιρία ή ένα ίδρυμα» και, συνοπτικά, ότι «η αιτούσα, όπως όλες οι άλλες εκκλησίες που υπήρχαν

στην Ελλάδα πριν την εισαγωγή του Αστικού Κώδικα, έχουν νομική προσωπικότητα *sui generis*¹⁶».

3. Η ενδεδειγμένη θέση

α. Η λύση που επέλεξε ο Άρειος Πάγος, να αντιμετωπίσει τη θρησκευτική κοινότητα ως «ανύπαρκτη», επικρίθηκε δικαιολογημένα, με καυστικό μάλιστα σχολιασμό¹⁷, επιφυλάξεις όμως εκφράστηκαν¹⁸ πειστικά και για την αναγωγή της από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο σε νομικό πρόσωπο, έστω και *sui generis*. Για να μην παρακάμπτονται οι απολύτως αναγκαίες για την ασφάλεια του δικαίου αρχές της δημοσιότητας και του κλειστού αριθμού¹⁹ των νομικών προσώπων, ως ορθότερη και πρακτικά εξίσου λυσιτελής προτάθηκε η αναγνώριση ικανότητας δικαίου που, δίχως την ανάγκη ιδιαίτερης πολιτειακής πράξεως, προκύπτει *ipso iure* από υπέρτερης ισχύος διατάξεις, όπως τα άρθρα 13.2 του Συντάγματος και 9 της ΕΣΔΑ, που αναγνωρίζουν στις θρησκευτικές κοινότητες δικαιώματα (και υποχρεώσεις), αυτές δε ως υποκειμένα τους είναι αυτοδικαίως φορείς και αντίστοιχης ικανότητας δικαίου – διαδίκου²⁰, καθώς διαφορετικά οι

16 Απόφαση Ευρωπαϊκού Διακαστηρίου της 16.12.1997, δημοσιευμένη σε Δ 29 σελ. 567 επ. Και ο *Μ. Φρέρης*, Δ 26 σελ. 284 επ. (289), σχολιάζοντας επικριτικά την απόφαση ΑΠ 360/1994, υποστήριξε ότι ο καθολικός ιερός ναός της Παναγίας Χανίων είχε (αυτοδικαίως) νομική προσωπικότητα και συνακόλουθα ικανότητα διαδίκου. Βλ. επίσης ΕφΛαρ 327/2011 ΕφαρμΑστΔ 2012 σελ. 336 επ., που σε αδελφότητα Ιεράς Μονής, ως οργανωτική υποδιαίρεση μιας κοινότητας των αυτοαποκαλούμενων «Γνήσιων Ορθόδοξων Χριστιανών» (παλαιοημερολογιτών) αναγνωρίζει ιδιόρρυθμη νομική προσωπικότητα αυτοδίκαιη, πηγάζουσα απευθείας από το Σύνταγμα (άρθρο 13)

17 Από τον *Κ. Μπέη*, Δ 26 σελ. 289 επ. (ιδίως 291: «μόνο ανισόρροπη έννομη τάξη θα καθιέρωνε δικαιώματα και υποχρεώσεις σε φαινόμενα τα οποία δεν αναγνωρίζονται από την ίδια αυτή έννομη τάξη ότι έχουν την ικανότητα να είναι υποκειμένα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων»). Επίσης ο *Ι.Μ.Κονιδάρης*, ΝοΒ 44 (1996) σελ. 210, εμφαντικά επισημαίνει ότι σε υποθέσεις τέτοιες «και αν δεν υπήρχε λύση θα έπρεπε να εφευρεθεί» από τον Άρειο Πάγο, του οποίου η απόφαση «πόρρω απέχει από την Παύλειο ρήση ότι το γράμμα αποκτείνει, το δε πνεύμα ζωοποιεί».

18 Βλ. *Κ. Μπέη*, *Neue Wege zur Bestimmung der Rechts- bzw. Parteifähigkeit*, σε *Prozessuales Denken aus Attika 2000 παρ. 1.6 = σε R. Geimer, Wege zur Globalisierung des Rechts – Festschrift für Rolf Schutze 1999*.

19 Για την ανάγκη τηρήσεως των αρχών της δημοσιότητας, του κλειστού αριθμού και του ελέγχου της νομιμότητας των νομικών προσώπων βλ. αντί πολλών *Φ. Δωρή*, Εισαγωγή στο δίκαιο 1991 τ. Β1 σελ. 37.

20 *Κ.Μπέης*, π. σημ. 50. Επίσης *Κ. Παναγόπουλος*, Οιονεί νομικά πρόσωπα, σε Δίκαιο

ανωτέρω διατάξεις θα ήταν γράμμα κενό.

β. Όμοια όπως υποστηρίζεται²¹ για όλα τα παρόμοια μορφώματα πρέπει πάντως και εδώ να δεχθούμε ότι πρόκειται για ατελή-περιορισμένη²² ικανότητα δικαίου, οριοθετούμενη από την έκταση, στο μέτρο και για το σκοπό, που το δίκαιο απονέμει στις συγκεκριμένες οντότητες δικαιώματα και υποχρεώσεις, προκειμένου δηλαδή για θρησκευτικές κοινότητες στην έκταση που απαιτείται και αρκεί για την απρόσκοπτη θρησκευτική λατρεία των πιστών, προκειμένου δε για ιερό ναό στην έκταση που του επιτρέπει να επιτελέσει το σκοπό και τη λειτουργία του ως κατά το νόμο (ν. 590/1977) «βασική μονάδα οργάνωσης του εκκλησιαστικού βίου». Την παραδοχή αυτή δεν επηρεάζει η θέσπιση του ν. 4301/14, καθώς θεωρώ, όπως προαναφέρθηκε²³ ότι η κοινότητα πιστών οποιουδήποτε θρησκευματος ή δόγματος έχει *ipso jure ικανότητα δικαίου, ατελή όμως*, δηλαδή περιορισμένη στην έκταση που απαιτείται και αρκεί για να επιτελέσει τον συνταγματικά κατοχυρωμένο σκοπό της, που είναι η απρόσκοπτη θρησκευτική λατρεία των πιστών, αδιάφορο αν καθίσταται νομικό πρόσωπο με τον ανωτέρω νέο νόμο ή όχι.

νομικών προσώπων 2010 [επιμ. Κλ. Ρούσσου] σελ. 641 – 642.

21 Βλ. Κ. Παναγόπουλο, Ατελής ικανότητα δικαίου μορφωμάτων δίχως νομική προσωπικότητα, σε www.DigestaOnLine.gr Law Review 2015.

22 Κ. Παναγόπουλος, Οιονεί νομικά πρόσωπα, σε Δίκαιο νομικών προσώπων 2010 [επιμ. Κλ. Ρούσσου] σελ. 642 και εκεί σημ. 66.

23 Ανωτέρω, παρ. 1 ε.